

הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג

בדין קבורת מומר

ש א ל ה

להודי שלקח לו אשה נכרית והיא ילדה לו בנים ובנות שנשארו בגיותם, ומת היהודי ללא וידוי וללא הבעת תשובה וחרטה, ורצו קרוביו שיקבר בקבר יהודי, וסירבנו לעשות רצונם, ביחוד כשהולכים ומתרבים אצלנו מקרים של נישואי תערובת ר"ל. ועתה ילמדנו רבינו אם כדין עשינו. ואיך עלינו לנהוג במקרים כאלה להבא.

תשובה

קבורה משום כפרה.

בחתם-סופר יורה דעה סי' שמ"א מביא ראייה, שמומר חייבים לקבורו מסנהדרין מזו, שהרי הרוגי בי"ד נקראים רשעים ויש ביניהם עובדי ע"ז, אנשי עיר הנידחת ומחללי שבתות בפרהסיא, ועיקר מצות קבורה בהם נאמרה. לדעתי דברי קדשו צריכים עיון, שהרי אלה מתכפר להם מכי חזו צערא דקברא פורתא, היינו בצירוף שני הדברים, דין הבי"ד וצער הקבר גם יחד, אלא שהגמרא שם, מקשה, שא"כ יתאבלו עליהם כשחל צער הקבר ומתרת: הואיל ונדחת יידחה.

ולכאורה הרי זה תלוי במחלוקת שבין רבי ור' אלעזר ברבי שמעון ביבמות קד, ב ובמנחות עט, א אם שני דברים המתירים מעלים זה בלא זה, שלרבי מעלים זה בלא זה, ולראב"ש אינם מעלים, ואף בנדון דידן כך לרבי מיתת בי"ד מכפרת מקצת, שלא מסתבר לומר שמיתת בי"ד אינה מכפרת כלל וצער הקבר עושה הכל, שהרי לא מצינו כיוצא בו בשום רשע, ועל כרחך ששניהם מעלים, ולרבי מעלה המיתה במקצת, ולראב"ש לא מעלה כלום, ולכאורה הלא הלכה כרבי, והיה ראוי להיות הדין שהמיתה מכפרת מקצת אעפ"י שבדין נקטל, וא"כ היה ראוי שיתאבלו עליו קרובים. אבל זה מתיישב בנקל, שאין הכי נמי בדיני שמים מתכפר מקצת, אלא שזה לא מספיק לחייב את הקרובים באבילות, וצריך צער הקבר פורתא. ומכיון שכך, שוב אין ללמוד מכאן לומר לע"ז סתם, שהגידון בבית דין חייבים לקבורו, משום שהתורה הקדושה, בה נאמר, כי לא תחפוץ במות המת, וכל המומתין מתוודין, וחפיצה בתקנתו — לפיכך ציוותה תורה לקבורו, ומרבים כל המתים למצות קבורה כי ע"י כך יקבל תקנתו, מה שאין כן במומר, שלא נידון

בבית דין ומת על מטתו שאין לו תקנה שגיהנם כלה והם אינם כלים, אפשר שאין מצוה לקבורו כלל. ולא מיבעיא לרבי שנתכפר לו לנידון בבי"ד מקצת בידי שמים, אעפ"י שעדיין נקרא רשע, אלא אפילו לראב"ש, מכיון שסופו שיתכפר לו הכל כשיבא צער הקבר, כבר מצוה לקבורו, משא"כ בשאר רשעים מומרים.

אולם לכאורה יש לדון בדבר ולאמר, שדווקא משום שמצוה לקבורו כשם שיש מצוה בכל אדם מישראל לקבורו, באה הקבורה ומכפרת בסוף, ולא משום שמתכפר לפיכך מצוה לקבורו, אלא משום שמצוה לקבורו מתכפר לבסוף וממילא שיש מצוה לקבור כל רשע אפילו מומר לע"ז, אבל לא משום שסופו להתכפר, שאם לא ציוותה תורה לקבורו לא היה מתכפר לו בצער הקבר, אלא משום שמצוה לקבורו. ויש פנים לכאן ולכאן, מכל מקום ראית החת"ס כבר איננה חזקה כל כך. ויש עוד לעורר עליה.

שוב יש לדקדק: הרי באותה פרשה של קבורה נאמר האיסור של הלנה, וגם זו נאמרה בעיקר על הניתלין, ושני הדברים קשורים יחד: "לא תלין... כי קבור תקברנו", ובשלמא על הקבורה של המומרים הללו, נניח שהוזהרנו, כדי שתהא לו כפרה, אבל למה הוזהרנו על ההלנה? וע"כ, שחייבה התורה בכך משום כבודם של בני האדם, שלא להלין את המת אפילו אם אין זה קשור בכפרתו, ותוא הדין לקבורה. אמנם י"ל שמשום כך הוזהרנו שלא להלינם כדי שלא להשהות כפרתם, אולם אם משום כך היה צריך הדין להשתנות ברשעים הללו מבשאר כל אדם: בהללו, שכל איסור ההלנה הוא כדי שלא להשהות כפרתם, היה ראוי להיות הדין להורידם תיכף ומיד לאחר התלייה ולקבורם, משא"כ בשאר כל אדם, ואיך נתנה תורה דין אחד להם ולכל אדם? אלא על כרחך שלא דווקא משום לקרב כפרתם אלא משום כבודו של מת, שאף מת כזה חייבים בכבודו; של כל מת, אף של מומר לע"ז.

ברם, אין זה הכרח גמור, שיש לומר, שלעולם הכל משום שסופם שתהא להם כפרה, וגם איסור ההלנה, בדרך כלל, הוא בכדי להחיש את הכפרה, שבכל המתים הקבורה מכפרת, אלא שלא הקפידה תורה לקבור ממש תיכף למיתה, שדרכיה דרכי נועם, וכמה קשה להיוהר בזה, ולפיכך קבעה זמן להלנה, ומשום כבוד המת התירה להלין, ולא חילקה תורה בין רשעים הללו לסתם יהודים. במה דברים אמורים — באלה שנידונו במיתת בי"ד וסופם להתכפר בצער הקבר, בהם ציוותה תורה שלא להלינו ולקבורו, משא"כ במומרים, שלא נידונו בבי"ד ומתו על מיטתם.

הבעיא שלא נפסטה.

אמנם, לכאורה זוהי בעיית בגמרא (סנהדרין מו, ב) אם קבורה משום בזיון

או משום כפרה, ונפקא מינה לאומר: אל תקברוני, שאם משום כפרה, הלא אמר: לא נחא לי שתהא לי כפרה, אבל אם משום בזיון — לאו כל כמיניה. והאיבעיא לא נפשטה, אך זוהי טעות, שכבר פירשו התוס' שם, ד"ה קבורה: "ע"כ איכא כפרה, כדאמרינן לקמן כפרה מאימת הוה וכו' אלא אפילו איכא בזיונא וכפרה מיבעיא ליה, הי עיקר" והאיבעיא היא: אם כפרה עיקר ובזיונא טפל, ומכיון שכן, אפשר לו לוותר על העיקר וגם על הבזיון, שאינו אלא טפל; או להפך, שבזיון עיקר, ולפיכך אינו יכול לוותר על העיקר.

והנה הרמב"ם (הלכות אבל יב, א) כותב: "אם צוה שלא יקבר אין שומעין לו, שהקבורה מצוה, שנאמר כי קבור תקברנו", ונראה שהוקשה לנושאי כליו דהרי זוהי איבעיא שלא נפשטה ומלשונו של הרמב"ם משמע שאינה איבעיא כלל. והכסף משנה נדחק ליישב שהוא משום שספיקא באיסורא דאורייתא אולינן לחומרא, אך אין לשונו של הרמב"ם סובל כוונה זו. וגם הרדב"ז רוצה ליישב כהאי גוונא אלא שלבסוף תירץ, שמשמע לו לרבינו ז"ל שהתלמוד מחזור לפשוט שהוא משום בזיון ואעפ"י שדחו, אין סומכין על הדיחוי, כיון שעיקר קבורה מן התורה. וגם תירוצו זה דחוק.

לדעתי, שהרמב"ם מפרש שהאיבעיא נשאלה למאן דאמר דרשינן טעמא דקרא, אבל אנו הרי קים לנו שאין דורשין טעמא דקרא, באופן שתצא ג"מ להלכה, ואין שום בעיא, אלא כיון שהקבורה היא מצוה מפורשת, אינו יכול בשום פנים לבטלה, ואין זה מטעם ספק, משא"כ בהספד הרי ברור שהוא משום כבוד המת, ויכול אדם למחול על כבודו.

והנה, הרי זה דבר המובן מאליו, שאסור להניח לאיזה מת שהוא, ועובד גלולים בכלל, להתגולל כנבילה בחוצות, שזהו בזיון למין האדם; ועוד, שיש סכנה של סרחון, וחמירא סכנתא מאיסורא, אלא שהאיבעיא היא למ"ד שדורשין טעם הכתוב אם ציווה: אל תקברוני — אם משליכין אותו לים, למאכל לדגי הים, או לחיות ועופות כדרך שהפרסים בני דת צורואסטר עושים עד היום, או ששורפים אותו, ומה שכתבו התוס' שם, שלמת עצמו אין בזיון אם הוא שוכב על המטה בכבוד, על כרחנו כוונתם לחנוט, שנשאר שוכב על מטתו בכבוד, וכדרך חנוטי מצרים, אבל א"כ קשה למה זה בזיון למשפחתו? וי"ל, אצל המצרים, שדרכם בכך, אין זה בזיון לשום אדם אבל בישראל הרי זה בזיון למשפחה, ומכל מקום צ"ע אם הוא שוכב על מטתו חנוט בכבוד, מה בזיון יש למשפחתו, מכיון שאין בזיון למת עצמו וצ"ע.

קברי עכו"ם

ועיין חולין קכה, ב: "מפני שיכול הוא להוציאה לחצאין או לשורפה

במקומה", ולכאורה הדבר פלא, שהרי המת טעון קבורה ואסור לשרפו, ועיין ירושלמי כתובות פ"א, ה"א וע"כ שהמדובר הוא במת עכו"ם. ולכאורה נפשוט מכאן שמת עכו"ם מטמא באהל, שהרי המדובר כאן הוא בטומאת אהל. אבל דברי תורה עניים במקום זה ועשירים במקום אחר ואין להוכיח מכאן כלל והעיקר להלכה, שעכו"ם אינו מטמא באהל, אלא שהלכה זו (בחולין שם) רבי יוסי אמרה ורבי יוסי ודאי סובר שעכו"ם מטמאין באהל, שקל וחומר הוא מאדני השדה שאינם ממין האדם, אלא שדומין לאדם, ולדעת רבי יוסי (כלאים פ"ח, מ"ה) הם טמאים באהל, ואמנם מצוות הקבורה איננה כוללת עכו"ם, היינו שיהא מצוה לקוברן בקרקע, שהרי המצוה נאמרה בהרוגי ב"ד הגתלין אחרי הסקילה, ובעכו"ם אין לנו נסקלין, אלא כולם בסיף, (ועיין גזיר ריש פרק כהן גדול), אבל אילולא שכן הייתי דן שעכו"ם בכלל, הואיל ולא נאמר בפרשה זו, בני ישראל, או משהו שיכלול בני ברית, אלא "כי יהי" באיש חטא משפט מות והומת ותלית אותו על עץ", ולא מצינו שאיש ממעט עכו"ם.

למה יגרע?

מעתה יש לנו להתבונן בעומק ההלכה מאין לנו למעט מומר לע"ז וכי מקבורה, שהרי בכל מקום שנתמעט מומר הוא משום שהכתוב הוציא בפירוש מן הכלל, ואם תמצא לומר שקבורה משום בזיון, הייתי דן שאין לחוש לבזיונו של רשע כזה, אבל הרי האיבעיא לא נפשטה, וספק לנו שמה משום כפרה, ואם הקבורה בכוחה לכפר למה יגרע אפילו רשע כזה, שסוף סוף אע"פ שחטא ישראל הוא, ואף אם לא עליו נאמר שקבורה מכפרת, ועיין חתם סופר, אך סוף סוף האיבעיא לא נפשטה, ואם קבורה משום בזיוני, היינו אם הוא מותר, הרי זה משום בזיון הקרובים, או כפי שיטת הרמב"ן ז"ל, משום בזיון כלל ישראל כולו, שהשריפה וההשלכה לים הן בזיון למתים, ודאי שצריך לקבור אותו, עכ"פ מספק, אך כבר נתבאר לעיל, שלא כך שיטת הרמב"ם ז"ל, אלא לדידן שאין דורשין טעמא דקרא, הרי זו מצוה ולא תתבטל מפני שום טעם, ומכיון שלא הוצא מומר בפירוש עכ"פ, מאין לנו למעט, אפילו אם לא נידון בבית דין ואין קבלה עליו שצער הקבר גומר כפרתו, ואפילו אין מתכפר לו כלל, חוק התורה הקדושה הוא.

הלגה משום כבוד

ברם, עוד יש לנו מקום להתבונן: הרי זה ברור שאיסור הלגה הוא מפני כבודו של מת אליבא דכו"ע, שהרי מלינים לכבודו של מת, ובפסקי תוספות מפורש שמותר להלין את המת כמה ימים לכבודו, והרי שניהם, איסור הלגה ומצוות קבורה, בפסוק אחד נאמרו, וממה שאיסור הלגה משום כבודו משמע שגם

מצוות הקבורה משום כבודו של מת, ומוכח שנפשטה האיבעיא שקבורה משום כבודו, ודברי הרמב"ם צ"ע, ושוב יש לדון שברשע כזה אין חייבין בכבודו, אך באמת אינו במשמע שנפשטה האיבעיא, וגם מדברי הרמב"ם אינו משמע כך, אלא כנ"ל, ואפילו תאמר שקבורה משום בזיון, ואפילו תאמר שהדעת נותנת שרשע כזה אין להקפיד על כבודו, עדיין אינו פשוט, שהרי יש לחוש לכבוד המשפחה וכן"ל, ולפי דעת הרמב"ן ז"ל — לבזיון של כל מתי ישראל. אולם עצם הדבר אינו מבוסס שלעולם איסור הלנה משום כבוד המת, אבל מצוות קבורה ענין אחר וגזירת התורה היא, ולא דווקא משום בזיונא, אלא שבהלנה כאילו פירשה תורה שהוא משום בזיון המת, שכך אמרו חז"ל סנהדרין מז, א: "כי אמר רחמנא, לא תלין נבלתו על העץ", דומיא דתלוי, דאית ביה בזיון, אבל הכא כיון דלית ביה בזיון, לא". ובאמת יש להעמיק חקר: למה הוצרך הכתוב להזכיר תלייה לגמרי, כלום לא היה די אם יאמר הכתוב לקבור כל מתים בבי"ד, בו ביום, ועל כרחנו, שזה בא ללמדנו שדווקא משום בזיון אסרה תורה הלנת המת, וה"ה בכל מתים בבי"ד והוא הדין לכל ישראל. ואף שלכאורה יש לדחות, שהרי אפשר לאמר שפירש הכתוב איסור הלנה דווקא בנתלים, כדי למעט עכו"ם, שמיתת כולם בסייף ולא תמצא בהם נתלים, וכמפורש בירושלמי נויר ריש פרק כהן גדול, למעט עכו"ם שאין מצווה לקוברם, אבל אם כן היה יכול הכתוב לכתוב, 'ישראל', בתחלת הצייווי ולמה הוציאו בלשון תלייה, אלא שתרתי שמע מיניה, ומלמדנו ג"כ שההלנה משום כבודו.

מעתה, הואיל וברור שישראל מומר לע"ז וכדומה, שעבר עבירה שיש עליה סקילה, הוא נסקל ונתלה, הרי שלא הוצא מכלל הכתוב הזה ומאין לנו למעט מומר שלא תהא מצוות קבורתו עלינו?

מה המיעוט שממעטו מקבורה

ברם, עצם הדבר קשה בעינינו להוציא מומר מכלל המצוה לקוברו בתור אדם מישראל, שהרי כלל גדול הוא, שבכל מקום שהוציאו מומרים מן הכלל בא לשם כך מיעוט מיוחד בכתוב, כגון, 'מכם' להוציא את המומרים, אבל מן הסברא לא הייתי ממעטם, (ואפילו רב סעדיה גאון ז"ל שלדעתו אין קידושי מומר קידושין מן התורה, ודאי שלא היה מוציאם מכלל קידושין אלמלא מיעוט הכתוב, ונראה, שהוא למד דבר זה מזיקת יבמין, שכל שאיננו זוקק, לדעתו אין קידושיו קידושין, ומומר שאינו זוקק זה יצא להגאונים ז"ל מן הכתוב, אך בכל אופן אין הלכה כמותו), ואיזה מיעוט מצינו כאן במצוות קבורה? הרי אין כאן מיעוט אחר אלא מה שנאמרה תלייה בענין, שזה מוציא עכו"ם; אבל ברור, שמומר לע"ז והדומים לו, אינם מוצאים ע"י אותו הפרט, שודאי שאם עבר

עבירה שמיתתה סקילה שנדון בסקילה, ונתלה אח"כ. ומיהו אולי יש עוד להתבונן לשיטת המג"א ז"ל (בסימן קפט, ס"ק א), שמומר לע"ז אינו בר שליחות, לפי שאינו נחשב בן ברית. אך כאן הרי שוב אתה חוזר אל השאלה: מי יאמר לך שכדי שתהא מצוה לקבורו בקרקע צריך שיהא נחשב בן ברית ושיהא בר שליחות? ואיך נסמוך על הסברה החיצונה בלבד שמכיון שאינו נחשב בן ברית אין אנו חייבים בו במצוות קבור תקברנו? ועכ"פ אי אפשר לדמותו לנכרי, מאחר שסמייה בידיה לשוב בתשובה בכל עת ובכל שעה, ואינו צריך טבילה אלא מדרבנן כדי לשוב ליהדותו. אלא שיש לעורר, שמשמע שאינו נחשב כל כך בידו לשוב, ועוד, הרי לענין קבורה, עכשיו שמת כבר אינו בן תשובה, ואפשר שאין אנו חייבים בקבורתו כלל, ואם תאמר הרי ספק שמא שוב ברגעים האחרונים שעודו היה שפוי בדעתו אלא שניטל ממנו כח הדיבור — זה אינו, שמעמידים אותו בחזקתו אם לא ששמענו ההפך ובכל התורה כולה הולכין אחרי החזקה. אבל סוף סוף אין זו אלא סברה בעלמא, להניח שמכיון שאינו נחשב בן ברית כבר נפטרנו מקבורתו בקרקע כדין קבורה בישראל.

„בני ברית“ מה בא למעט

מיהו לדעתי עצם הענין אינו מובן לגמרי, איך דנו רבותינו בעלי התוס' בסנהדרין עב, ב, ד"ה בן ישראל, שמומר לעכו"ם והדומה לו, אינו בן ברית? הן אמנם נאמר שם ברודף שאומרים לו: ראה, שישאל הוא, וכן ברית הוא וכו', ומה זו כפילות, ישראל וכן ברית, ומכאן למדו, שזה בא למעט ישראל, שאינו בן ברית, והיינו מומר, וממה שנאמר בגיטין כג, ב: מה אתם בני ברית אף שלוחכם בני ברית, למד המג"א שמומר לע"ז אינו בר שליחות. אך אני מתמה על עיקר הדין, הרי ברור מתוך הענין בגיטין שם וכך מפרש רש"י ז"ל שבן ברית ממעט עכו"ם, לא ישראל מומר, והיינו שמרבה עבד וזשפחה, שהם בני ברית, אבל לא ישראלים גמורים, ואף כאן כך: בן ברית האמור כאן בא לרבות עבד וזשפחה, שההורגם חייב מיתה בבית דין, ומומר לע"ז זהו ענין אחר, שהוא בכלל המורדין, אבל אינו במשמע שזה צריך להיכלל בהתראה עצמה, שסתם ישראל חזקתו שומר מצוה ומסתבר שנהרג עליו כשם ששוקלין ושורפין על החזקות, אם לא שיוכיח שהיה מומר לע"ז, ואמנם מצינו בסנהדרין דף מ, ב, שהסנהדרין שואלים את העדים: נכרי הרג, ישראל הרג? ואינם שואלים: בן ברית הרג? ומשמע שאין צריך לשאול יותר, ולכאורה הרי היה צריך לשאול, שמא לא נכרי ולא ישראל, אלא מישוהו בין נכרי לישראל הרג, וכמפורש בסנהדרין נח, ב יצא מכלל נכרי ולכלל ישראל לא בא, וזהו עבד כנעני שטבל לשם עבדות, שחייב על הריגתו מיתה, וברמב"ם הלכות סנהדרין פ"ב, ה"א אף לא נזכר בן ברית הרג, וצ"ע.

סוף דבר אילולי דברי קדשם ז"ל היינו מפרשים בן ברית האמור בסנהדרין עב, ב, על עבד ושפחה, אך אף אם נניח דבר זה, הלא עדיין קשה להבין הלימוד שהוציא מכאן המג"א ז"ל, שיש לנו לחלק במושג אינו בן ברית: (א) שאיננו זקוק לברית, היינו גוי, (ב) שאיננו מקיים כלל את הברית, והיינו מומר¹ לע"ז ודומיו, ואפילו אם נפרש כפירוש רבותינו בעלי התוספות בסנהדרין שם, שאינו בן ברית הוא שאינו מקיים את הברית, והיינו מומר, עדיין אין זו הוכחה שאינו בר שליחות, כי המשמעות הפשוטה בגיטין שם, במיעוט משליחות, שזהו באינו בן ברית מהבחינה הראשונה, ובן ברית ע"כ הוא עבד או שפחה.

השגת בעל "אבן העזר" על שיטת ה"מגן אברהם"

והנה ראיתי ב"אור שמח" על הרמב"ם (הלכות גירושין פ"ג, ה"ט) שמביא מספר "אבן העזר" השגה על שיטת המג"א, ודעת בעל "אור שמח" אומר שהיא השגה עצומה. הבה נדון בה קצת. תכנה של השגה זו הוא כדלקמן: בקידושין מא, ב מקשה התלמוד לרבי שמעון שתרומת נכרי אינה מדמעת, למה לי "אתם גם אתם" למעט נכרי משליחות לתרומה, הלא כיון שאינו בתורת תרומה, היינו בתרומה דנפשיה, ודאי שאיננו נעשה שליח לתרום, ומתוך שלרבי שמעון הוצרך הכתוב ללימוד משום שסבור הייתי לאמר שאין שליחות נוהגת כלל בתרומה. מעתה לפי שיטת המג"א היה יכול לתרץ שהוצרך הכתוב במומר שודאי ישנו בתרומת עצמו, והוצרך למעטו שאינו נעשה שליח.

בתשובה יש לי לאמר, שאין זו עדיין השגה מוחלטת, שאין זה מוכיח אלא שלשיטת רבי שמעון אי אפשר לומר שמומר אינו בר שליחות, והיא, שלכאורה נראה לתלות דבר זה אם מומר הוא בן ברית, בפלוגתא רבי יהודה ורבי מאיר ב"בנים אתם לה' אלקיכם" (קידושין לו, א), שלרבי מאיר כולם קרויים בנים אף המומרים בכלל, ולר"י אינם קרויים בנים, ובילקוט שמעוני אומר רבי שמעון בן יוחאי: ראה בכמה לשונות חיבבן הקב"ה לישראל, קרא אותם בנים וקרא וחזר וקרא אותם עם קדוש בפרשה זו ושלשה פעמים יחד שמו עליהם בפרשה זו: בנים אתם לה' אלקיכם, כי עם קדוש אתה ובך בחר ה' וכו'. ואומר אני, שר"ש סובר כרבי מאיר שהרי לרבי יהודה, בנים אתם' הוא לא לשון חיבה, אלא למעט בא כשאינם נוהגים מנהג בנים, ואין זה לשון חיבה כלל, ומכיון שכך לא יתכן שרבי שמעון יסבור שמומר איננו בן ברית ואינו בר שליחות.

אך בכל זאת מסופקני אם זו ראייה מוכרחת, לשיטת רבי שמעון, ברם, אפשר לבוא על זה מצד אחר, והוא, שרבי שמעון אומר (מנחות יח, ב; חולין קלב, ב): כל כהן שאינו מודה בעבודה אין לו חלק בכהונה, ולפי פירוש רש"י בחולין שם, היינו, כופר בתורה מן השמים, שמה לי כופר בכל התורה מן השמים, או

כופר במקצתה, ואם יעלה על דעתך שמומר אינו בר שליחות, הלא הרמב"ם בהלכות שחיטה פ"ד, הי"ד משהו כופר בתורה מן השמים לומר לע"ז וכבר כללה המשנה בזבחים צה. ב: כל שאינו ראוי לעבודה אינו חולק, ואם נניח שמומר אינו בר שליחות, א"כ גם כופר בתורה מן השמים אינו בר שליחות, וכבר הכריעו בתוס' יומא יט, ב, שצריך לקרבן גם שליחות דידן, ומכיון שאינו בר שליחות לדידן ממילא אינו ראוי לעבודה, ולמה הוצרך הכתוב למעטו שאינו חולק? מכאן, שרבי שמעון סובר שמומר ישנו בשליחות, והוצרך הכתוב למעטו שאינו חולק בקדשים.

מומר לע"ז וכופר בתורה מן השמים

ברם, אם לדין יש תשובה, והיא: א) אינו בהכרח שאם אינו בר שליחות שהזבח פסול, ונקרא אינו ראוי לעבודה, ב) לכל היותר יש להוכיח מכאן, שרבי שמעון מחלק בין מומר לע"ז לכופר בתורה מן השמים: מומר לע"ז, אמנם, אינו בשליחות, משא"כ כופר בתורה מן השמים, שלכאורה קשה הדבר לאומרו, שהיתה הוה אמינא שכופר בתורה מן השמים יהא כשר לעבודה, ומשהוא פסול לעבודה ידאי שאינו חולק ולא הוצרך הכתוב לאמרו כלל. ברם זה נראה פשוט, שאם כי לשחיטה, לדעת הרמב"ם, שחיטתו כשחיטת גוי, מכ"מ אין עליו הדין של כהן שעבד ע"ז לענין שיהא פסול לכהונה, אפילו אם עבד בשוגג ואפילו אם שב, ואין כאן לכאורה אלא מטעם שחיטה, אבל כיון ששחיטה לאו עבודה, אינו בכלל אינו ראוי לעבודה, משום כך איצטריך קרא. אבל כמה תמוה הדבר, שלענין שחיטה יהא כגוי, ולשאר עבודות יכשר. וודאי שלדעת הרמב"ם ז"ל הוא כגוי לכל העבודות, אם לא שנדחוק ששחיטתו אינה נבילה אלא מדרבנן, ואין במשמעות לשון הרמב"ם כך (והרמב"ם לא אמר לענין שחיטת עכו"ם מדברי סופרים, אלא לענין טומאה), ודוחק גדול לאמר, שמכאן למדנו הדין שכופר בתורת משה, שהיא מן השמים, הוא כגוי לשחיטה ולעבודה בכלל. וע"כ שרבי שמעון סובר שכופר בתורה מן השמים, כיון שאינו עובד עכו"ם אינו כגוי וסבור הייתי לאמר שעבודתו כשירה בדיעבד, או שרבי שמעון מחלק בין כופר בעיקרון של תורה מן השמים, לכופר בחלק מן התורה, כגון הקרבנות.

ואמנם מדבריו של רבי שמעון לא ברור שאסור לו לאכול בקדשים, כדין ישראל מומר שנתנכרו מעשיו לשמים שאינו אוכל בקדשים, אלא שאין לו זכות לחלוק, ואין אתה יכול איפוא לדון שכל שאינו אוכל אינו עובד, ותהא עבודתו פסולה בדיעבד. ברם, לעיצומו של דבר לא הוכחנו כלל, שאפילו אם תניח כך, יתכן שר"ש מודה שמומר לע"ז ובני מינו אינם בני שליחות, משא"כ כופר בחלק של תורת משה, שאפשר שלא נתמעט מלהיות עדיין בן ברית. ולכאורה היה ראוי

להיות לדעת הרמב"ם שכופר בתורה מן השמים יהא פסול לעבודה, שכיון שדינו כגוי לענין שחיטה, הרי לא יהי' ראוי לקבל ממנו שום קרבן, וכבר דנו בובחים כב ב: וכי איזה כח מרובה, כח מכפרין או כח מתכפרין, הוה אומר כח מתכפרין, שהרי טמא שרץ משלח קרבנותיו, וכהן טמא שרץ פסול לעבודה. וכאן, הואיל וכופר בתורת משה אין מקבלין ממנו שום קרבן, ק"ו שפסול לעבודה. אך מה אעשה והרמב"ם (הלכות מעשה הקרבנות פ"ג, ה"ד) אינו חושב אלא מומר לע"ז ומחלל שבתות בפרהסיא שאין מקבלין מהם קרבנות, א"כ לענין אם פוסל בדיעבד את העבודה עדיין לא למדנו בפירושו, אלא שקשה לאמר שיהא כגוי גמור לשחיטה ויהא כשר לעבודה, ואם משום עבירה, לא כל עבירה נוראה כרציחה, (ומכ"מ עיין רמב"ם הלכות רוצח פ"ד הלכה ט'), ואעפ"כ אין רוצח מחלל עבודה (עיין תוס' סנהדרין לה, ב: יבמות ז, א, ד"ה שנאמר ומל"מ סוף ביאת מקדש). ומיהו צ"ע מאין הוציא הרמב"ם דבר זה ש"הרי הוא כגוי ושחיטתו נבילה", ואם זה לימוד מיוחד בשחיטה, אזי יתכן ששאר עבודות, בדיעבד כשירות ע"י כופר בתורה מן השמים, בכולה או במקצתה, ומיהו יש להתבונן שהרמב"ם ז"ל איננו חושב כפירה בתורה מן השמים, ומשמע שאינו מחלל עבודה, והנה הרמב"ם עצמו מביא מאמרו של רבי שמעון להלכה, שכל כהן שאינו מודה בעבודה אין לו חלק בכ"ד המתנות, ואינו במשמע של הדברים הללו שעבודתו פסולה, וצע"ק.

תשובתו של בעל "אור שמח"

נחזור להשגת "אבן העזר". והנה כאן אני רואה מקור עיון עמוק: הגרמ"ש כהן חותר לסלק ההשגה, וכך הוא דן: הרי למדנו קדשים מתרומה בג"ש חטא חטא לענין קדשי עכו"ם שאין בהן מעילה, ובכוח זה למד בעל "אור שמח" חטא חטא, תרומה מקדשי הגוף של עכו"ם, כשם שאין בהם מעילה, כך לענין מומר לע"ז. כי מומר לע"ז נחלקו בקרבנו (בסנהדרין קיב, ב) רבי יוחנן וריש לקיש, שלרבי יוחנן הואיל וכתוב, זבח רשעים תועבה, אף דמיהם תועבה, נמצא שאין מועלים בהם, הואיל ואינם ראויים למזבח לא הם ולא דמיהם, ודינם כחטאות המתות שאין בהם מעילה אלא דרבנן, וכך אתה דן תרומה מקדשי הגוף: מה קדשי הגוף של מומר לע"ז אין בהם מעילה, אף תרומתו אין בה חומש, ונמצא שמן התורה ליתיה בתרומה דנפשית, וממילא הלכה לה ההשגה, שאי אפשר היה להעמיד "אתם גם אתם" למעט מומר לעכו"ם שישנו בתרומת עצמו, שבאמת זה אינו בר קיימא, שבמה דברים אמורים—באנשי עיר הנדחת שנהרגים בבי"ד, שקרבנם אינו ראוי אף לדמים, שעד דחזו צערא דקיברא פורתא, הם נחשבים לרשעים, זבח רשעים תועבה, ואעפ"י שמתוודין, אין זה מועיל להוציאם מכלל רשעים, משא"כ במומרים לע"ז שלא הותרו, וידוע שהם מזידים או שהותרו ולא קיבלו

עליהם התראה, שאם חזרו בתשובה, יצאו מכלל רשעים, עכ"פ, ובאלו, אם כי רבי יוחנן סובר (זבחים יב, ב): מי שהמיר דתו וחזר בו שקרבנו נדחה, מכ"מ איננו "זבח רשעים תועבה", ועכ"פ ראוי לדמיו, ומשום כך יש בו דין מעילה, ומעתה צא ודן "חטא חטא" תרומה מקדושת הגוף, ואמור שהג"ש קיימת למומר לע"ז שנידון בבי"ד שאין בקרבנו מעילה, וכן אין בתרומתו חומש, ונניח שכך הוא, אבל עדיין אתה יכול לדרוש "אתם גם אתם", למעט מומר לע"ז שלא הותרה, או שלא קיבל את ההתראה, שיש בקרבנו מעילה, ותרומתו תרומה (אגב, ק"ק למה על המשנה (סנהדרין קיא, ב), האומרת: תרומות ירקבו, חילקו (שם קיב, ב) בין תרומה ביד כהן לתרומה ביד ישראל, ולמה לא חילקו בין תרומה שהופרשה קודם שהודחו, שהיא קדושה, לשנפרשו לאחר שהודחו, שאלו אין בהם קדושה מן התורה, כפי הנ"ל).

ברם קשה מערכין זו, א. שחייבי חטאות ואשמות היוצאים ליהרג מזין עליהם, חטא באותה שעה אין נזקקין לו, והכא במאי עסקינן — אם בקרבנות שהוקדשו קודם שנידונו למיתה, הרי אפילו כך קרבנם זבח רשעים, שהרי הפריש קרבו והמיר דתו, דווקא אם חזר בו באנו למחלוקת אם בעלי חיים נידחין, אבל כל זמן שצומד ברשעו אין קרבנו קרב לכל הדיעות, אעפ"י שחטא והפריש קודם שהמיר דתו, אלא ששם (בזבחים יב, ב) פירש רש"י "מפני שכתוב 'מכם' להוציא את המומרים" ולא הביא את הפסוק "זבח רשעים תועבה", ואמנם התוס' ז"ל (בחולין ה, ב) הקשו ל"ל 'מכם' להוציא את המומרים תיפוק ליה מ'זבח רשעים תועבה', ויפה תמה חותני הגאון ז"ל בספרו "אור הישר", על קושייתם: הרי זה רק פסוק במשלי, ולמה לא הקשו להפך: למה לי "זבח רשעים תועבה" תיפוק ליה מ'מכם'. וצ"ע, אבל לעצם הדבר אין נ"מ, שהרי עכ"פ הוא נדחה, אם מפסוק זה או מפסוק אחר, ואיך יביאו קרבנו עכשיו. אלא מה תאמר, שכל המומתין מתודין, ומדבר כאן באופן שכבר התודה סמוך למקום ההרגה, א"כ גם באנשי עיר הנדחת כך, ולמה ימותו, משום "זבח רשעים תועבה", הרי אם התודו, כבר אין זה זבח רשעים, וע"כ שעדיין הם רשעים עד דחזו צערא דקיברא פורתא, ואז כבר אין נ"מ בקרבנם, שהקרבן הוא בכלל חטאות המתות שמתו בעליהן, ועכ"פ קשה "חטא באותה שעה אין נזקקין לו", משום עינוי הדין, תיפוק ליה משום "זבח רשעים תועבה", שהרי בהרוגי בית דין אנו דנים, וכאנשי עיר הנדחת, אלא ע"כ, שלא כל המומתין שווין, ואלו שאינם נידונים משום ע"ז, תשובתם מועילה לענין זה שקרבנם לא ידחה אפילו כשנגמר דינם למיתה, שלכתחילה היו מקבלים את קרבנו, כל שאינו מנסך לע"ז ומחלל שבת בפרהסיא, אפילו קודם התשובה, אלא אפילו לאחר שנגמר דינו למיתה, אעפ"י שעדיין לא נתכפר חטאו ועדיין הוא נקרא רשע, מכ"מ קרבנו, מכיון שהתודה שם, כבר אינו בגדר "זבח רשעים תועבה", אלא בענין ע"ז, וכגון עיר הנדחת,

שאני, שעד שראה קצת בצער קברו עדיין „זבח רשעים תועבה“, ובערכין שם, מדבר בשאר עבירות (ואפשר שאפילו מחלל שבת בפרהסיא בכלל אם שב, כי מכ"מ אין זה ע"ז ממש, ואף לראשונים הסוברים שדינו כעכו"ם גמור, אין זה אלא מדרבנן), ובאלו אפילו נידון למיתה, מכיון ששב אין זבחו זבח רשעים תועבה, ועדיין צ"ע, ואי"ה עוד חזון למועד.

סתירות בדברי בעל „אור שמח“

והנה אח"כ סותר בעל „אור שמח“ דברי עצמו, שהרי בסנהדרין מז הקשו: למה לא יקריבו קרבנותיהם לאחר שמתכפרין? ותירצו: הואיל ונדחו ידחו, וא"כ לרבי שמעון, שאין בעלי חיים נידחין, אין הקרבנות של עיר הנדחת בכלל ראויים לא לגופן ולא לדמיהן, שיש להם כפרה, וא"כ א"א לר"ש ללמוד תרומת מומר מקרבנותיו, שיש לו כפרה בתשובה.

ויש לי להוסיף תבלין, שאמנם חטאת דינה במיתה לכשיתכפר, לכשתסתלק תורת „זבח רשעים תועבה“, ורק אשם תלוי ועולה ושלמים קרבים לאחר מיתה וק"ל קולא וחומרא לחומרא מקשינן, ואיך תדון תרומת מומר לע"ז מקדשי הגוף שלהם, כי מה ראית להקיש לחטאת תקיש אותה לעולה ושלמים וגם לאשם שיהא בה מעילה. ברם כל הענין לע"ד אינו, שמומר לע"ז, שלא נדון בב"ד כששב, נפקע מעל קרבנו דין „זבח רשעים תועבה“, ומה ראית לדון מקדושת הגוף של מומרים שנגמר דינם בב"ד, דון ממומרים שלא נידונו בב"ד, שאלה יש בהם מעילה. שוב דחה בעל „אור שמח“ את דברי עצמו, שלר"ש מועלין בקרבן של מוחלף הואיל ולכשיחזור בו יהי' ראוי להיקרב, שמה בין זה לתורין שלא הגיע זמנם שאין מועלין בהם, אעפ"י שלכשיגיע זמנם יהיו ראויים לקרבן, שהשתא מיהא לא חזי.

והנה אני כבר ביארתי ההבדל, שבמומרים של אנשי עיר הנדחת יש קרבנות שהן בכלל „זבח רשעים תועבה“, ואפשר שלפי הג"ש הנ"ל תרומתן אינו מן התורה, אבל של מומרים שלא נידונו בבית דין הם ראויים לתשובה בכל שעה, ויפה היה יכול להעמיד „אתם גם אתם“ וכנ"ל, ולר"ש בחטאת בודאי שאין זה מועיל לענין מעילה, שאינם ראויים מחיים ולאחר מיתה הם בכלל חמש החטאות, ובאשם הדין הוא ירעו, לאחר מיתת בעלים, אבל בעולה ושלמים א"ש כשיש בהם מעילה, למ"ד שאין בע"ח נידחין, שתבוא הכפרה לאחר המיתה, ומיהו אין זה דומה למ"ד שאין בע"ח נידחין, לתורים שלא הגיע זמנם, שא"א לקרב את הזמן, משא"כ שיש בגדר האפשרות לרשע לשוב בכל רגע, אלא הואיל והדבר קשה אינו נחשב בידו, שאילו היה זה נחשב בידו לא היה דיחוי נוהג כלל. ושוב דחה שם בצ"ע, שהרי לר"ש לשיטתו מועלין בהן הואיל וחזו לקמיה,

ועיין שם. ולדעתי הדבר שקול, שאמנם שם ודאי שיהי' ראוי לבסוף, אבל מאידך גיסא, כאן הוא ראוי לשוב בכל רגע, ואומר אני שהדבר שקול ואם לר"ש בתורין שלא הגיע זמנם, מועלים, הוא הדין במומר, שמועלים בקרבנו, אך במה דברים אמורים — בשלא נידון בבי"ד, אבל בנידון בבי"ד, לפי המסקנא דלא הוה לו כפרה מחיים, נשאר „זבח רשעים תועבה“, עד לאחר מיתה, ואז לר"ש יוכשר הקרבן אם הוא עולה ושלמים ולא אם הוא חטאת, ועדיין צ"ע. ועיין היטב במל"מ הלכות שגגות פרק ג', ואי"ה חזון למועד.

המסקנא לדינא

ועתה לענין שאילה דשאלתון, הנה לכאורה מה תימה על הגאון בעל „חתם סופר“ שלא הזכיר את הירושלמי שכ"ת מביא, המובא בהגהות אשרי מהירושלמי ומהאור"י שאסור להתעסק בקבורתו של מומר, ולכאורה תימה, שהרי הדברים ק"ו מזה שלא היה מומר לע"ז אלא שהאכיל לישראל נבילות וטריפות, וי"ל לכאורה, שהשאלה היתה ע"ד טלטול בשבת או שלא להלכה למעשה אמר ר' חנינא ארפינן, או שהיתה הוראת שעה, וכדברי כסא דהרסנא מובא בעמודי ירושלים תנינא, ועי"כ אין לבנות יסוד על הלכה זו, ונראה העיקר כדברי הע"י הנ"ל שהא"ז הולך לשיטתו בהלכות אבילות ס"י תכב, שאדם שהוא בעל עבירות אסור להתעסק בקבורתו ולמד כך מהירושלמי הנ"ל ולדידיה ודאי שאסור אפילו להתעסק בקבורת מומר, וצריך להניחו במקום שכלבים וחיות מצויים ויאכלוהו, כדי שלא יבוא לסירחון וסכנת מגיפה, ר"ל, או שישליכוהו לים, או שישרפוהו, אבל אנן קי"ל, — כך כותב הע"י הנ"ל, כדעת הרשב"א ז"ל בתשובתו, שס"ל שצריך לקברו, וכמש"כ בחת"ס וכן דעת הבשמים ראש, יעו"י"ש, ומעתה אין הירושלמי הנ"ל יסוד לשום פוסק, ולכאורה חוזר הדין שצריך לקבור גם מומר בקרקע כדין ישראל. ומיהו י"ל, שמשום מיגדר מילתא ובזמן שלא היה כח ביד חכמים תיקנו לקנוס בזה שיימנעו מלקבור דווקא רשע כזה שהכשיל את ישראל, ואפשר שעל מומר לא תיקנו גם בימיהם ז"ל, והעמידו על עצם הדין, וי"ל שצריך לקבור את המומר.

והנה לקבור אותו בתוך ביה"ק של ישראל ודאי שלא, שחלילה להשוות אפילו ריקנים שבישראל עם מומר כזה, שכפי הידוע אין מסדרים נישואין בכנסיה קאטולית אלא אם כן הזוג מקבל עליו דתם, ושחיה כל ימיו עם אשתו הנוצרית והוליד בנים שקיבלו כולם את דתם, ואין קוברים רשע אצל צדיק וכו', ואפילו רשע חמור אצל רשע קל, שמא תאמר: ירחיקוהו ממתי ישראל ארבע אמות. הנה הגאון ר"ש איגר ז"ל מורה כך ביהודים הנהנים מהמיסיון, אבל באדם כזה, עצם קבורתו לפנים מן הגדר לא בסדר כלל, מלבד מה שאנו חייבים

לעשות משום מיגדר מילתא בדורות הללו ובמקומות ההם, אלא זה היה לכאורה אפשר לעשות לקבור אותו מחוץ לגדר, אבל זה לא כדאי משום איבה מצד האומות, וד"ל, וע"כ מכיון שאשתו הסכימה לקברו בביה"ק של הקאטולים, יפה עשיתם וכתורה עשיתם, אם כי לפי דעת ה"חחם סופר" יש סברה חזקה שהמומר התחרט לפני מותו, אבל אדם כזה אילו התחרט היה יכול לתודיע, ע"י הרופא שלו, להרב, שהוא מתחרט ורוצה להיקבר בקברות ישראל, ואז היינו משתדלים בזה, אבל מכיון שלא נשמע אפילו רפרוף על ענין חרטה, חזקה שמת מתוך המרתו.

מובן מאליו, שבמקרים דומים צריך להתיישב הרבה ולהימנע מלעורר קפידות בינינו ובין שכנינו, עד כמה שיד ההלכה מרשה, והעיקר שצריך לכוין שהקב"ה ישלח אורו ואמתו.